

найперші уроки педагогічної майстерності. Видатний педагог наголошував на необхідності розвитку таких педагогічних умінь не лише у вихователів, а й у батьків.

Іншою проблемою, що порушував А.С.Макаренко, було залучення дітей до театрального мистецтва. З його думками щодо цього питання можна ознайомитися в роботі “Книга для батьків”, де в розділі “Виховання культурних навичок” педагог досить скромно висвітлює виховні можливості театрального мистецтва, зосереджуючи увагу батьків та педагогів лише на відвідуванні дітьми вистав і необхідності проведення обговорення вистави до і після її перегляду [4]. При цьому його зауваження щодо негативного впливу театру на особистість дитини дотичні до тих, які виявив М.І.Пирогов ще наприкінці ХІХ століття. Ми вважаємо, що в цьому аспекті простежується не зовсім зрозуміла тенденція: у власній педагогічній практиці А.С.Макаренко застосовував театральну творчість вихованців досить активно, проте майже не торкається цього питання у роботах, присвячених естетичному розвитку особистості дитини, а означена тема із його опублікованих науково-педагогічних праць, на відміну від літературних творів, висвітлюється лише в роботі “Книга для батьків”. Тому, на нашу думку, рукописи Антона Семеновича потребують додаткового вивчення саме на предмет досліджуваної теми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д., Вознюк О.В., Левківський М.В. Деякі аспекти нової виховної парадигми (в контексті творчості А.С.Макаренка) // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1. – С. 5–17.
2. Жураковский Г.Е. Педагогические идеи А.С.Макаренко. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1963. – 328 с.
3. Макаренко А.С. Воспитание в семье и школе // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 3. – С. 287–314.
4. Макаренко А.С. Воспитание культурных навыков // Книга для родителей. – М.: Правда, 1986. – С. 436–447.
5. Макаренко А.С. Из опыта работы // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 365–375.
6. Макаренко А.С. О моем опыте // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 248–266.
7. Макаренко А.С. Театр // Педагогическая поэма. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 3. – С. 189–199.
8. Макаренко А.С. ФД-1 // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – Гл. 11. Праздник. – С. 144–146.
9. Макаренко А.С. Флаги на башне // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 6. – Ч. 2. – Гл. 29. Борис Годунов. – С. 204–207.
10. Макаренко А.С. Флаги на башне // Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 6. – Ч. 3. – Гл. 4. Первое мая. – С. 230–233.
11. Остроменская Н.Ф. Навстречу жизни. Колония имени Горького // Народный учитель. – 1928. – № 1-2. – С. 42–77.
12. Терский В.Н. Клубные занятия и игры в практике А.С.Макаренко. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1961. – 152 с.

УДК 37.046.12 + 502.7

Ілійчук Л.В.

УКРАЇНЬСЬКА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРЕСІ БУКОВИНИ (1919–1939 РР.)

У статті на основі аналізу преси Буковини 1919–1939 рр. доведено, що українська дитяча література виступала визначним фактором формування екологічної культури молодших школярів.

The article proves on the grounds of Bukovyna Press (1919–1939) analysis that Ukrainian children's literature was an important factor of junior schoolchildren's ecological culture formation.

Гострота сучасних екологічних проблем поставила ряд нових завдань перед загальноосвітньою школою і педагогікою, які покликані формувати екологічну культуру особистості та суспільства в цілому як сукупності практичного та духовного досвіду взаємодії людини з природою. Вона включає наявність екологічних знань про взаємодію суспільства з навколишнім природним середовищем як джерелом та засобом духовного і фізичного розвитку особистості, свідоме ставлення до природних об'єктів як найвищої і абсолютної цінності, активну життєву позицію щодо раціонального природокористування, збереження і примноження природних багатств та активну участь у природоохоронній діяльності. У зв'язку з чим педагогічний процес повинен бути спрямований на формування потреби особистості у спілкуванні з природою, інтересів до пізнання її законів, мотивів поведінки і практичної діяльності стосовно охорони природного середовища, переконань у соціальній обумовленості ціннісного ставлення людини до природи, у необхідності її збереження.

Теоретичним та практичним аспектам екологічного виховання і навчання учнів, формування у них екологічної культури присвячена значна частина психолого-педагогічних досліджень (М. М. Вересов, А. С. Волкова, М. Б. Дуденко, А. Н. Захлебний, І. Д. Зверев, П. В. Иванов, П. Р. Ігнатенко, Б. Г. Юганзен, І. В. Лебедь, Н. В. Лисенко, М. С. Матрусов, Д. І. Мельник, Р. А. Науменко, А. А. Плешаков, З. П. Плохій, О. Л. Пруцакова, Г. П. Пустовіт, Н. А. Пустовіт, Н. О. Риков, Л. П. Салеева, Д. Л. Сергієчко, І. Т. Суравегіна, Є. І. Сявавко, Г. С. Тарасенко, Т. І. Тарасова, Л. А. Чистякова та ін.). Однак відсутні роботи, що висвітлювали б аналіз дитячих художніх творів, надрукованих у пресі Буковини міжвоєнного періоду з проблем формування екологічної культури учнів. Тому у статті розкривається виховний потенціал творів тогочасної художньої літератури для дітей, їх вплив на формування екологічної культури молодших школярів Буковини.

Школа є важливим компонентом цілісної системи суспільного розвитку і виховання, завданням якої є формування особистості школяра як суб'єкта духовної культури. Вона, як зазначалося у статті “Народна школа (єї покликання, теперішній стан і основні вимоги єї двигнення)” (1921), “познакомляє молоде покоління систематично в легкодоступний спосіб в короткі часи зі всіма найважливішими добутками людського знання. Тим уможливає сему поколінню посвятити більше часу для дальшого думання, до нових добутків. Таким способом здійснюється людство на все вищий ступінь культури, поступ іде вперед” [5: 5].

Важлива роль у напрямі формування всебічно розвинутої особистості належить природі рідного краю як соціальній цінності, яка передбачає формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів та оволодіння вміннями і навичками моральної поведінки, виробленими суспільною культурою. Адже, як наголошувалось у часописі “Каменярі” (1921), “школа має обов'язок впливати морально. ...повинна се зробити, бо лише тоді виповнить свою задачу і осягне свою високу ціль. І лише таку школу згадають грядучі покоління з вдячністю” [3: 6].

У народних школах Буковини міжвоєнного періоду оволодіння молодшими школярами науковими знаннями про природу, виховання свідомого ставлення до процесів і явищ навколишнього середовища, засвоєння відповідних норм і правил поведінки, формування переконань і моральних установок, набуття практичних умінь і навичок стосовно збереження і примноження природних багатств, а отже, формування екологічної культури учнів здійснювалось на уроках, під час проведення екскурсій, посиленої праці на пришкольній ділянці, читання додаткової літератури.

У 20–30-х роках ХХ ст. єдиним буковинським ілюстрованим періодичним виданням для дітей був часопис “Українська ластівка” (1933–1938), який зробив вагомий внесок у

виховання української молоді, мав “заступити діточкам школу, а в великій мірі також дім...” [7: 32]. Він знайомив своїх читачів із творчістю І. Франка, Лесі Українки, Ю. Федьковича, Є. Гребінки, О. Кобилянської, П. Куліша, Г. Воробкевича, М. Підгірянки, У. Кравченко, Б. Грінченка, О. Вільшини, О. Задуми, Г. Квітки-Основ'яненка, С. Руданського, С. Черкасенка та багатьох інших видатних українських письменників, твори яких були спрямовані на морально-духовний розвиток молодших школярів, зокрема формування у них екологічної культури. Дані твори, які були джерелом наукових знань про природу і ставлення до неї людини, були доступними для сприйняття молодшими школярами, відрізнялися науковою достовірністю і великою художньою виразністю, зміст творів ґрунтувався на конкретному науковому матеріалі, був цікавим і захоплюючим для учнів, за обсягом та змістом відповідали віковим особливостям молодших школярів, пізнавальний матеріал був доступним дитячому сприйманню, нові знання опиралися на життєвий досвід дітей, мали велике виховне навантаження.

Про ставлення молодших читачів до журналу дізнаємось із звернення дитини до “Української ластівки”, в листі до якої хлопчик Михась пише: “...прилетить під нашу стріху “Українська Ластівочка” – писанечко – весна в наших серцях, любя, мила зі сну нас збудила. ...А так сідаємо в троє: я, братчик мій Василько, та сестричка моя Оля, збиваємось в купку й я їм читаю. Слухають братчик і сестричка, упиваємось гарною, любною мовою “Української Ластівочки” – щебетушки. І тішимося нею! Душі наші вона огріває, краси, добра наливає, по рідному до нас промовляє” [4: 14].

Аналізуючи художню літературу природничого характеру, що була надрукована у журналі “Українська ластівка”, знаходимо твори, які сприяли оволодінню та розширенню дітьми елементарними відомостями про явища і об’єкти природи рідного краю, розвитку пізнавальних інтересів учнів. Так, вірш Лесі Українки “Пташка” (1933.–Ч.7–8) у легкій, доступній формі ознайомлював молодших школярів із способом життям птахів, спонукав до спостереження у природі:

“Мамо! Іде вже зима, Снігом травичку вкриває, В гаю пташок вже нема... Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає?..”	“Ні, не кожна!” – відказує мати. “Бачиш, онде пташина сивенька Скаче швидко отам біля хати. Ще зісталась пташина маленька...”
---	--

На запитання хлопчика “Чом же вона не втікає?” мати розповідає про птахів, які залишаються зимувати, їх життя: “мусить пташка малесенька дбати, де-б на зиму знайти їй хатинку, де під снігом поживу шукати” [8: 13]. Тим самим спонукає дитину задумуватися, аналізувати, осягати закони існування і розвитку природи, виховує бережливе ставлення до неї, викликає бажання допомогти, захистити, виявляти турботу, сприяє засвоєнню відповідних норм і правил поведінки, стимулює брати участь у практичній діяльності щодо збереження природних об’єктів, зокрема птахів. Такі природничо-наукові знання мають важливе значення для екологічного виховання учнів, вироблення у них наукового світогляду, формування екологічної культури дітей.

Навчально-виховне навантаження має і вірш Г.Чупринки “Осінь квітка” (1933. – Ч.11), звідки учні дізнаються про життя і розвиток рослин, утверджується ідея вічного оновлення природи:

“В саду похилилася квітка осіння На ніжнім високім стеблі, І сипле додола доспіле насіння, Ховаючи в мокрій землі.	За дітьми росю не капають сльози, Бо знає те квітка й сама, Що їх не зморозять пекучі морози, Що їх берегтиме зима...” [8: 2].
---	---

Даний твір сприяв пізнанню молодшими школярами закономірностей розвитку природи, поглибленню і розширенню природничих знань, що закладали у дітей елементарні основи розуміння бережливого і відповідального ставлення до об’єктів природи, стимулював учнів вести спостереження за описаними явищами.

Зазначимо, що діти мали змогу отримувати знання про навколишнє природне середовище, пишучи у редакцію журналу листи, наприклад, що вони читали байку про вудвуда, але “не бачили й не знають, як він виглядає” [8: 11]. У часописі знаходимо відповідь молодшим читачам: “...до нас прилітає вудвуд уже ранньою весною. ...гніздить він у дуплах старих дерев. ...вудвуд дуже гарний, пожиточний птах. Шия й голова з чубком жовто-рожевої барви, кінці пірря на чубку чорні, решта тіла біло-чорним таркате, як це бачите на образку. Вставайте, діти, рано, йдіть на толоку, попід верби, в луг та побачите вудвуда!” [8: 11]. Такі відомості з області природознавства допомагали учням молодшого шкільного віку краще зрозуміти навколишній світ, залежності в ньому, розвивали спостережливість, вчили помічати раніше невідомі особливості у природі.

Багато художніх творів, що знаходимо на сторінках часопису ґрунтуються на різноманітних спостереженнях за об’єктами і явищами природи, в процесі яких обов’язково потрібно “звертати все увагу дитини на багатства й красу рідної землі” [1: 7]. Так, Остап Вільшина у вірші “Весна” (1933. – Ч.5) закликає дітей милуватися красою природи, стимулює вести спостереження за змінами у навколишньому природному середовищі:

“І знов весна убрала	Спіши, спіши, дитино,
В зелену ризу гай.	Над річку, над ставок!..
Знов річенька заграла	Співай, співай, дитино,
В дзвінкий свій водограй...	Весняних співанок!..” [8: 12].

Вищенаведений твір давав можливість закласти у молодших школярів основи цілісного уявлення про природу, формувати бережливе і відповідальне ставлення до навколишнього середовища, допомагав дитині усвідомити себе як невід’ємну частину природи.

Така ж ідея закладена у вірші Панаса Куценка “Зимою” (1933. – Ч.2), де автор з великою теплотою й художньою виразністю відображає свої спостереження і закликає до цього дітей:

“Друже, чом говориш, – в зиму	Глянь кругом, а ти побачиш
Усе спить, життя нема?	Там красу лише одну,
Чи дививсь ти хоч хвилинку	І я певний, що полюбиш,
У зимі, яка краса?..	Як і я люблю зиму!” [8: 2].

Стимулюючи молодших школярів вести спостереження за явищами природного середовища, під час яких можна “багато що бачити, відчути й навчитися” [1: 7] та впливаючи на емоційну сферу дитини, твір сприяв розширенню і систематизації уявлень дітей про природу найближчого оточення, вихованню любові до природи, допомагав учням усвідомити деякі екологічні зв’язки і залежності.

У часописі також знаходимо чималу кількість творів, спрямованих на виховання відповідального і бережливого ставлення дітей до природних об’єктів, що являється нерозривно пов’язаним з досягненням високого рівня загальної соціальної і духовної культури особистості. Прикладом може бути оповідання Івана Бажанського “Куряче яєчко” (1934.–Ч.5): “Мама подивилася і якраз з назначеного яєчка вилізло перше курятко. Що то вже за втіхи мала Марійка! Взяла його в свої долоні та аж цілує його та до личка тулить. А воно собі пухкеньке, біленьке ще й з чубочком на головці!

– О, як я буду мою курочку годувати та доглядати! – щебетала весела Марійка.

І Марійка доглядала свою курочку... Так минуло літо, осінь і зима, так і весна настала. А з ранньою весною начала нестися й Марійчина курочка. ...а незадовго й чубата вже сиділа на яйцях поквоктуючи собі весело. І знов утіха Марійці. Її чубата вивела аж вісімнадцятеро куряток! Тепер вже Марійка не бігала на толоку гратися; все лише коло своїх курей... Так ані одно курятко не пропало Марійці” [8: 4]. Ознайомлення дітей з оповіданням такого змісту сприяло розвитку чуттєво-емоційної сфери молодших школярів, формуванню їх вольових якостей в єдності з пізнанням і практичною діяльністю.

Дещо іншого змісту оповідання Д. Ботушинської “Непослушний братчик” (1934. – Ч.10), в якому автор розповідає про дівчинку Ганусю, яка була дуже доброю, ласкавою,

милою і роботящою та упертого, неслухняного Івася, який “бувало, нераз вилізе на котре-небудь дерево, шукає за гніздами та видирає маленькі пташата. Що побивається бідна пташина за своїми дітьми, що сестричка його просить: “Не лізь, братчику, туди!.. Не відбирай маленьких діточок від мами-пташки!.. Подивись, як то вона бідна побивається за ними!” Ніщо не помагає... Одного разу, пішов він у город, виліз на високу грушку, на самий верхочок. Там було гніздо пташки-золотушки. От, він і почав дроти малесеньких, голих пташенят. Став на якусь суху гілку, похитнувся, гілка зломалась і – він упав на землю... Так то непослушні діти, завсігди мусять відпокутувати за свої злі вчинки” [8: 8–9]. Як бачимо, автор, вказуючи на жорстокість хлопчика, закликає дітей не завдавати шкоди природі найближчого оточення, зокрема птахам, допомагати і оберігати їх, діяти відповідно з розумінням добра і людяності, викликав “спочуття і почування милости так для звірят як також і для людей” [2: 3]. Адже “коли дитина злісна (сердита) і люта проти будь-котрого створіння почавши від комара до пташка, пса і т.ін., то ся жорстокість витвориться також і проти всіх сю дитину окружуючих істот, і ся дитина стає опісля, як нас учить практичне життя, галабурдником а навіть злочинцем і недолюдком” [2: 3].

Чимала кількість художніх творів, що знаходимо на сторінках журналу “Українська ластівка”, спрямовані на виховання у молодших школярів любові до навколишнього природного середовища. Зокрема, у вірші “Мій садок” (1934. – Ч.5) Остап Вільшина описує велич і замилювання красою весняного садка, сприяючи формуванню морально-ціннісного ставлення дітей до природи [8: 8]:

“Так пишно розцвівся мій любий садок, –	І скільки в моім саду чарівнім
Так гарно в нім, любо та мило...	Зростає барвінку та рути!..
Ах, скільки чарівно-пахучих квіток	Хто весною хвильку побуде у нім
В нім весною цею розцвіло!..	Той ввік те не зможе забути!..”.

Даний твір стимулював виникнення у дітей бажання сіяти квіти, саджати дерева і куші, доглядати за ними, сприяв засвоєнню норм і правил поведінки у природі, оволодінню практичними уміньми і навичками збереження природних об’єктів.

Емоційний компонент у взаємовідносинах дитини з природою, що базується на принципах добра, чуйності, краси змальовується у вірші Ігора Орленка “На весні” (1934. – Ч.5):

“На весні розцвілились цвіти	Хотять цвіти привітати.
В лісі пташки заспівали.	“Вітаєм вас, гарні цвіти,
Олеся, Оля й інші діти,	Що ви рано так збудились
Усі у ліс позабігали.	Щоби ліс цей окрасити
Не хочять триматись хати,	І з-під снігу ви пробились!” [8: 8].

Як бачимо, розкриваючи красу і велич природи рідного краю, вірш спрямований на виховання підростаючого покоління, здатного цінувати, оберігати і примножувати багатства природного середовища. Він сприяв збагаченню духовного світу молодших школярів, допомагав формувати у дітей кращі людські риси, такі, як, доброта, чуйність, бережливість, здатність помічати красу в звичайному.

Багато художніх творів в “Українській ластівці” спрямовані на формування у молодших школярів способів моральної поведінки до об’єктів і явищ природного середовища та активної діяльності дітей щодо їх збереження, вміння керуватися етичними уявленнями у конкретних вчинках. Прикладом цього може бути вірш Марійки Підгірянки “Діти й ластівка” (1937. – Ч.4):

“Ластівочка чорно-біла	Люба, мила ластівочко,
Під стріхою гніздо вила	Ти не бійся, вий гніздочко,
І на дітей поглядала,	Ми і Киці накажемо
Над головками літала.	І песика прив’яжемо,
Звідувалася сердечно:	Відженемо горобчика
Чи бувати тут безпечно?	І недоброго хлопчика...” [8: 57].

Такий твір сприяв вихованню у дітей любові, відповідального і бережливого ставлення до природи, що передбачає оволодіння молодшими школярами знаннями про

природу та її охорону, розвиток морально-етичних та естетичних почуттів її сприйняття, які стимулюють учнів до екологічно доцільної поведінки у природному середовищі та активної природоохоронної діяльності.

При цьому важливо формувати у молодших школярів вміння та навички користування природними багатствами, здатність самостійно пізнавати закони природи, розуміти її значення для життя людини, “помічувати й обговорювати людську працю в домі, господарстві...” [6: 4], про що говориться у вірші С. Яричевського “Весна” (1935. – Ч.4):

“Загоріло, зясніло, сонечко вгорі – і кругом зазеленіло в полі і в ярі...”	Діти, діти тож весною треба працювать, щоб пізнішою порою та не бідувать!...” [8: 12].
---	---

Художні твори даного спрямування сприяли оволодінню молодшими школярами системою природознавчих знань, вихованню відповідального ставлення до об’єктів і явищ навколишнього середовища, знайомили з причинними залежностями у природі, зв’язками між діяльністю людей і особливостями природного середовища.

Взагалі, на сторінках “Української ластівки” (1933–1938) було надруковано 156 художніх творів природничого характеру. Серед них: “Горобчики”, “Зима і весна”, “В осени”, “Цвіркун”, “Перший сніг”, “Ранок”, “Бриндушечка”, “Пташки-сирітки”, “Зачарована смерека”, “Птаха-матір”, “Овочеві зернята”, “Дуб і потік”, “Ластівка й горобець”, “Якого дерева є найбільше в лісі”, “Твій рідний край”, “Бджола”, “Щиглик”, “Розмова дітей з сонцем”, “Мотиль”, “Медведик”, “Мудрість мурашок”, “Діти в садку”, “У полонині”, “Рідний край”, “Яблоня”, “Хлопчик і гадюка”, “Вовк”, “Дроздові клопоти”, “Перепілка”.

Таким чином, на основі аналізу творів природничого характеру, що були надруковані у єдиному на той час на Буковині українському дитячому часописі “Українська ластівка”, можемо стверджувати, що вони були спрямовані на розширення знань учнів молодшого шкільного віку про об’єкти і явища природного середовища, сприяли вихованню у дітей бережливого і відповідального ставлення до природи, любові до неї, оволодінню нормами і правилами екологічно доцільної поведінки, стимулювали брати активну участь у природоохоронній діяльності, а отже, сприяли формуванню екологічної культури молодших школярів Буковини міжвоєнної доби. Твори природничого спрямування не втратили цінності й сьогодні, адже формування екологічної культури особистості є пріоритетним на сучасному етапі розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дашкевич Н. Як улаштувати собі виховання дітей // Самостійна думка української матері: Додаток до “Самостійної думки”. – 1932. – Ч. 5. – С. 6–7.
2. Кирилів А. Рада повітова в Чернівцях // Рідний край. – 1927. – Ч. 2. – С. 3–4.
3. Ков. Евг. Яких средств треба уживати щоби усунути здичілість молодежи спричинену війною // Каменярі. – 1921. – Ч. 12. – С. 6.
4. Михась. Прилітай... // Українська ластівка. – 1933. – Ч. 2. – С. 14.
5. Народна школа (єї покликання, теперішній стан і основні вимоги єї двигнення) // Каменярі. – 1921. – Ч. 5. – С. 5.
6. Трудовий. Землерідна і життєва наука // Каменярі. – 1922. – Ч. 27. – С. 4–6.
7. “Українська ластівка”, ілюстрований часопис для дітей (бібліографія) // Самостійна думка. – 1933. – Ч. 1. – С. 32.
8. Українська ластівка. – 1933. – Ч. 2. – С. 2; Ч. 5. – С. 12; Ч. 7–8. – С. 13–14; Ч. 11. – С. 2; 1934. – Ч. 5. – С. 3–6; Ч. 5. – С. 8; Ч. 6. – С. 11–12; Ч. 10. – С. 8–9; 1935. – Ч. 4. – С. 12; 1937. – Ч. 4. – С. 57.